

BİR OKURUN NOT DEFTERİ:

TANPINAR VE NECİP FAZİL'DA KAHVELER

Taner ÖZMEN

Beş Şehir'de "İstanbul"u anlatırken, kahvehanelere de bir fasıl açan Ahmet Hamdi Tanpınar; "Seyyahların, tavan ve duvarlarının, kepenk ve sayvanlarının nakışını övdükleri; bazısının geniş pencerelerine şehrin en güzel manzaraları asılmış; havuzlu, fiskiyeli, peykeli duvarlarına kehribar ağızlı çubuklar dizilmiş eski Türk kahvesi, İstanbul'un büyük hususiyetlerinden biriydi," diye yazar.

Gelgelelim orta oyuncu ve meddahların, saz şairlerinin, Karagözcülerin gösteri yaptıkları kahvelerin yerini, Tanzimat'tan sonra duvarları aynalarla süslü, sandalye ve masalarla donatılmış Viyana ve Paris usulü kahveler alır.

İstanbul beylerinin toplandığı bu kahvelerin bir kısmı, "Sultan Aziz devrinde birdenbire yayılan gazete zevki yüzünden", bir vakit sonra "kıraathane" adını alır ve "Beyoğlu'ndan Galata ve Divanyolu'na, Bayezid'e kadar" yayılmaya başlar. Ne var ki zamanla bazıları diğerlerinden daha fazla ünlenip tanınınca aralarında kavgalar, anlaşmazlıklar çıktığı görülür. Söz gelimi "Abdülhamid devrinde Divanyolu'nda Arif'in kıraathanesi bir zaman büyük şöhret kazanınca", Bekir isminde bir zat gelip tam onun karşısında bir kıraathane açar.

O devirde; Parmakkapı'daki büyük kahvede Meddah Aşkî dinlenir, Hayalî Salim'in oynattığı Karagöz seyredilirmiş.

"Yeni açılan kahveler, eski kahveleri, hiç olmazsa onların saz şiiri zevkini birdenbire kaldırmaz; sadece masa ve iskemlenin girişiyile manzarasını değiştirir. Bu kahveler ötekilerinin yanı başında, 'Semaî Kahveleri' adıyla uzun zaman devam ederler."

Bir de özellikle Şehzadebaşı civarında bulunan ‘çayhaneler’ vardır ki “buralar çayı hususî bir zevk hâline getiren tiryakiler”in mekânıdır.

Mütareke yıllarında Tanpınar ve arkadaşları, hâlâ varlıklarını sürdüren Şehzadebaşı çaycılarındansa “daha ziyade Sultanahmet kahvelerinde ve Nuruosmaniye’deki *İkbal*’de toplanırlar.”

İkbal’i; o civarda bulunan Yüksek Muallim Mektebi felsefe öğrencileri, bilhassa Hasan-Âli Yücel’le Hikmet keşfetmiştir.

Genç edebiyatçıların, yöredeki *Dergâh* mecmuası idarehanesinde etrafında toplandıkları Yahya Kemal, Tanpınar ve arkadaşları “devama başladık-tan sonra” benimser İkbal’i.

Düyûnumûmiye’de memur olan Ahmet Haşim, gündüz belli saatlerde veya akşamüzerleri; *Dergâh* mecmuasındaki dizgi hatalarından “o kadar me-yus olan” Abdülhak Şinasi’ye ara sıra uğrar İkbal’e.

“Dergâh’a yazdığı makalelerle mecmuanın millî havasına Bergson’dan gelen çok özlü bir derûnilik katan Mustafa Şekip Tunç, Necmettin Halil Onan, Ali Mümtaz Arolat, Mustafa Nihat Özön, Nurullah Ataç, Yunus Kâzım Köni *İkbal*’de buluşur, yemek saatlerinin dışında bütün günü ve gecenin büyük bir kısmını burada geçirirler.”

Bazen Mükrimin Halil’le Osman Cemal de görülür İkbal’de.

“Kaç nesil ve kaç terbiye burada birleşirdi,” diye içlenir Tanpınar. “Birkaç cephenin hâtırasını vücutlarında, hatta yüzlerinde taşıyan çoğu malul ihtiyat zabitleri; ordudan yaralı ve sakat ayrılmış muvazzaf zabitler; henüz Anadolu’ya geçememiş yüksek rütbeli askerler; yarı mutasavvıf, son derece kibar, kimi satranç, kimi dama meraklısı ve hemen hepsi müflis birkaç Abdülhamid devri kazaskeri; kim bilir hangi devrin ikinci, üçüncü derecede, halim çehreli ve mütereddit ricâli; aşırı milliyetçi ve Damad Ferid Paşa casusu burada, Baudelaire’in, Verlaine’in, Yahya Kemal’in, Haşim’in, Nedim ve Şeyh Galib’in hayranı genç Dergâhçılarla beraber diler.. Bizim masamız, kapıdan girince sol taraftaydı. Fakat Yahya Kemal’in konuşması ve kahkahalarımız kızışınca halka genişler, bütün bir yanı alırdık. Bilardo istekalarının gürültüsü, tavla şakırtıları, garson çığlıkları arasında, Anadolu’da olup bitenlerin verdiği hava içinde şiirden bahseder, projeler kurar, gazetelerden geç vakit dönen arkadaşlarımızdan İnönü ve Sakarya muharebelerinin en son havadislerini alırdık.”

Sultanahmet’te, tam köşedeki ilk kahveyi bulan da yine Yüksek Muallim Mektebinin felsefe öğrencileridir; buranın adını Hasan Âli Yücel “Akademi” koymuştur.

Tanpınar'ın *Beş Şehir*'i yazdığı 40'lı yıllarda *Akademi* de *İkbal* de civardaki kahveler de hâlâ ayakta dırlar. Ne var ki 'Umumî hapishaneye ve Adliye'ye yakınlığı dolayısıyla Millî Mücadele senelerinin mühim davalarının her yerden fazla konuşulduğu' bu kahvelerin etrafı fakirleşmiş, müşterileri de değişmiştir.

Tanpınar, ressam Zeki Faik İzer'i, Elif Naci'yi *Akademi*'de tanımıştır.

Bir ramazan gecesi filozof Rıza Tevfik, çoğu öğrencisi olan bir kalabalık önünde, *Akademi*'de zeybek oynamış ve taklitler yapmıştır.

Aydede'de çalışan fakat gönlü *Dergâh*çılarda olan Osman Cemal'la arkadaşları Mükrimin Halil, Sultanahmet kahvelerine yahut Türbe'deki *Yeni Şark* kahvesine gelirler.

Yahya Kemal'in *Yeni Şark*'taki masasının sık görülen konuklarından biri de Süleyman Nazif'tir.

Tanpınar Türbe'deki *Yeni Şark*'a daha çok Hilmi Ziya ile beraber gider.

"Bayezid'deki setli kahveler, câmiin bahçesindeki Küllük," o devirde Hamdi ve arkadaşlarını "pek çekmez". Buna karşılık kışın bazı cuma yahut ramazan geceleri "fasıl musikisi yapılan, Bayezid - Aksaray yolunun başında, bir zaman bakkal dükkânı olan oldukça güzel bir kahveye sık sık" giderler.

Yahya Kemal'in gençlere tanıttığı kahvede yapılan "fasılları, son ustalardan İsmail Hakkı Bey idare eder".

Divanyolu'ndaki *Yıldız* kahvesi de Tanpınar ve arkadaşlarının uğrak yerlerindedir.

Beş Şehir dışında, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün ikinci bölümü "Küçük Hakikatlar"da de kahve konusuna girer Tanpınar.

Romanın kahramanı ve anlatıcısı Hayri İrdal, Adli Tıp'ta gözetim altındayken tanıdığı Dr. Ramiz tarafından "öyle garip bir âleme" sokulur ki "orada herhangi bir hareketin aksaklığını görmek imkânsızdır".

Hayri İrdal'a göre "gerçekten garip bir yer" olan Şehzadebaşı'ndaki büyükçe kıraathanede hiçbir şeye hayret edilmez, hiçbir şeyin üzerinde fazla durulmaz. "Burada insan, olduğu gibi, bütün hususiyetleri, kabahatleri, sakatlıklarıyla kabul edilir ve bunlar ne kadar çok olursa, o kadar hoş gider. Fakat bu affedilmek değildir. Aksine burada hiçbir şey unutulmaz, hatta her zaman için hatırlanır."

Salâh Birselle göre Hayri İrdal'ın gittiği kahve, Şehzadebaşı'ndaki *Dârüttâlim Kıraathanesi*'dir.

Kahve, bütün özelliğini “ömründe bir gün bile ciddi görünmek zahmetine katlanmamış olan” sahibinden alır. Neredeyse İstanbul'un yarısını tanıyan bu adamın biriyle dost olması için onu bir kere görmesi yeterlidir. “Bu sayede kıraathanesini bir nevi kulüp yapmıştır.”

Kıraathanenin sahibi son derecede sevimli, iri yapılı, güzel bir adamdır. “Acayib”i yani garip, tuhaf, alışılanın dışında, değişik olanı yaşama biçimi edinmiş bu adam; yapmacık kıyafeti ve Frenk taklidi sivri sakallı çehresiyle Tanzimat'ın züppe tiplerini hatırlatır. Eski ile yeni arasında kendine özgü bir dille “sabahtan akşama kadar dünyanın en akla sığmaz hikâyelerini anlatan” kıraathane sahibi, hiçbir şey bulamadığı zaman “kendi hayatının hiç bahsedilmemesi lâzım gelen taraflarını nakleder.”

Tanpınar yahut Hayri İrdal, bu kahveye “her cins ve meşrepten insan” geldiğini yazar. “Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası, bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hülâsa her meslekten adam... Küçük guruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibidirler. Herkes bir defa rast geldiğiyle ikinci gün senli benli olur. Hiç kimsenin öbüründen saklı bir sırrı yoktur. Kirli veya temiz bütün çamaşırlar ortadadır. Herkes onları istediği gibi evirip çevirir, koklar, münasip bulduğunu etrafına ehemmiyetle gösterir. Her fazilet, her biçarelik, hatta rezaletler bile burada aynı soğukkanlılıkla, hatta icap ederse bir çeşit şefkatle muhakeme ve kabul edilir.

Başta kahve sahibi olmak üzere bütün gedikli müşterilerin burada takılmış hususî adları, hayatlarından sanki büyük bir dikkatle seçilmiş ve kendileri görülür görülmez hatırlanan ve hatırlatılan bir iki hikâyesi vardır.”

Bu kahvede konuşulanlara gelince... “Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, ispritizma, alelâde dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise” ve daha birçok şey...

Buradakiler “birbirlerini o kadar fazla dinlemişlerdir ki, hepsi anlatılanı aşağı yukarı evvelden bilir. Hep aynı kelimelerle anlatılana müdahale edilir, aynı yerlerde gülünür; macera oradakilerden birkaçı arasında geçmişse, alâkadarlar aynı yerlerde tamamlayıcı sözü alırlar.”

Burada ciddi şeylerden konuşanlara “Nizâmîâlemciler” denir. “Dünyayı düzeltmek zahmetini üstlerine alan bu aristokratların altında daha geniş bir

tabakaya, 'Esâfili Şark' adı verilmiştir. Onlar kültürden, medeniyetten, bu kahvedeki müşterek hayata yarayacak kadarını almakla yetinen, günlük hazların ve geçim sıkıntısının veya çaresizliklerinin dışında yalnızca komiğin, aksayanın üzerinde zararsızca durmakla yetinenlerdi. Nihâyet üçüncü bir tabaka olarak, 'Şiş Tâifesi' gelir. Şiş, hiçbir inceliği olmayan, şehir hayatına intibak etmemiş yahut kaba insiyaklarını yenememiş insanlara verilen isimdir. 'Şiş Tâifesi'nden bir insan kavga edebilir, fakat bir 'Esâfili Şark' veya 'Nizamcı', ancak Şişliği tutarsa kavga eder. Bundan dolayı Şişlik, biraz iptidailik mânâsına gelir.”

Oğuz Demiralp'e göreyse 'Şiş Tâifesi', “kent yaşamına ayak uyduramamış, lumpen tavırlı” insanlardır.

Kahve bir semboldür âdetâ *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde. Demiralp'in sözleriyle “İstanbul halkının temsilcisidir kahve ahali”. Oradaki insanlar, “kendi şeklini” yaratamamış bir hayatın ürünüdürler. “Bir çeşit aralıkta yaşıyorlarmış gibi düşünür” onları Tanpınar, “muasır zamana girememiş olmanın şaşkınlığı içinde yarı ciddi, yarı şaka, tembel bir hayat” sürerler. “Özsuyu çekilmiş bir ortamdır bu,” Oğuz Demiralp'e göre. “Gönül ve zihin uyusukluğunun yanı sıra, 'iki dostun, bir hesap yüzünden pençe pençeye gelebileceği' kadar çığırından çıkmış” bir ortam...

Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış isimli çalışmasında, Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nü genişçe inceleyen Berna Moran, Şehzadebaşı'ndaki kiraathanenin anlatıldığı bölümü “önemli” bulur. “Bu bahsi, istersek alaycı bir dille anlatılmış bir kiraathane betimlemesi gibi okuyabileceğimizi” belirten Moran, “ama gerçekte Tanpınar, hiç kuşkusuz, kiraathane halkını anlatırken, toplumumuzun Tanzimat'tan sonra iki uygarlık arasındaki bocalayışını da dile getirmektedir,” diye yazar. “Biz, tarihî ve coğrafi bir zorunluluk gereği, Tanzimat ile Batı'ya yönelmişiz, ama ne eskiyi bırakabilmiş ne de yeniye tam olarak alabilmişiz. Mimarimizde, ev eşyamızda, kıyafetimizde, hayat tarzımızda bir ikilik doğmuş. Kiraathanenin anlatılan günlük yaşamının altında bu ikiye bölünmüşlük yatar. Sahibi de yarı yerli, yarı Batılı görünüşüyle garip bir adamdır.”

Aynı konuyu değişik yazarlardan okumak ilgi çekicidir.

Necip Fazıl da hatıratı *Bâbiâli*'de, kahveler konusuna girer.

İlkin, “Bâbiâli'nin tarihinde, ışıldattığı mânâ renkleri bakımından iki mühim kahvehane vardır,” diye bir sınıflama yapar üstat. “Biri, yokuşun ba-

şında ve sol köşedeki *Meserret*, öbürü de Nüruosmâniye Caddesi'nin solunda ve Çemberlitaş'a çıkan sokağın kestiği köşede *İkbal*...”

Üstada göre “*İkbal*, Bâbîâlî'de kahramanlaşmaya bakan dehâ hasretlisi mustarip cücelerin yatağı”dır. “Ortasında kocaman bir bilardo masası, etrafında nargilelerini fokurdatan türlü memur ve emekli tipleri ve pencereye yakın masalarda da namsız ve gizli gamları içinde gamsız, bedbaht yüzlü, ekşi suratlı dâhicikler...”

Üstadın amacı; kahveler kadar, kahveleri dolduran *Esâfili Şark*'ı da anlatmaktır okurlarına.

‘Esâfili şark’ ismini, gazeteci Hakkı Tarık Us’un dostu, “tarih hocası ve Bâbîâlî'nin şeref konuğu, her yere girer çıkar Emin Âli” koymuştur “dâhicikler”e.

“Emin Âli'nin başlıca zevki, idarehane idarehane dolaşıp, ‘Bâbîâlî Esâfili Şark’ına borç para vermektir.”

‘Bâbîâlî Esâfili Şark’ı içinde Mustafa Nihat Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil gibi önemli isimler vardır.

‘*Esâfili Şark*’ın Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara’da toplandığı yere “Ulus Meydanı’nda bir köşe teşkil eden İstanbul Pastanesi”dir. Necip Fazıl buraya “efkâr-ı umumiye köşesi” adını takmıştır. “O zaman Ankara Erkek Lisesi’nde edebiyat muallimliği eden Ahmet Hamdi, Basın-Yayın’da çalışan Sadri Ertem, Maarif’te memur Nahid Sırrı Örik, tarihçi Enver Behnan Şapolyo ve sonraları Yaşar Nabi, Feridun Fazıl, Nurullah Ata, Ahmet Kutsi, yumurtalarının kabuğunu delememiş nice şair, mütefekkir ve âlim taslağı hep bu köşenin” müdavimleri arasındadır.

Necip Fazıl, Tanpınar’ın “kendi âleminde, kozası içinde çalışan, dışarıyla teması seyrek, gayet yavaş ve pasif” biri olduğunu söylüyor *Bâbîâlî*’de. “Ama muhakkak ki, soylu bir tekâmül içinde mesafe almakta, titiz ve zevkli mizacını hikâye ve romanda da gösterme yolunda ilerlemekte... Ne var ki, şiir adına nakış yerine kütük, yani muhteva kıymetini başa alamadığı ve hünerli bir nakışçı olan Yahya Kemal’e bu bakımdan bağlı olduğu için tıknefeslikten kurtulamıyor ve bu hal içinde tıpış tıpış, son durağına doğru yürüyor.”

Üstada göre bu ‘durak’, “tükeniş”tir.